

ВЕЛИЗАР БОШКОВИЋ

РОМАН *НАСИЉЕ*, ИЗ ЗАОСТАВШТИНЕ ДУШАНА ЂУРОВИЋА

Осамдесетих година, у Херцег Новом, вјероватно у вријеме пишчева боравка у том граду, посредством тамошњег радозналост ентузијасте, књижара Марка Марковића, добио сам на читање рукопис романа „Насиље” Душана Ђуровића. Тада, аутор је имао преко осамдесет година.

„Из сфере феноменологије”! – помислим, тад, као и кад сам исписивао књиге о Десанки Максимовић, или о Душану Костићу: ствараоци, сустигнути годинама и посусталим здрављем, створили и стварају уистину мудра дјела, од којих су нека надрасла чак и она настала у најбољим стваралачким годинама њиховим.

Овај пут, ипак, потајна зебња: како ће писац изнијети терете епске форме какав је роман?!

Осим тога, како приступити читању романа: с пуком радозналошћу, како се ишчитавају толика дјела, или са оловком у руци?

Али, кад ми је стављено до знања да је пожељно да напишем и рецензију, онда, зна се како се то ради.

Родбина Душана Ђуровића зна да је ваш саговорник и потписник ових редова задати посао урадио како је знао и умιο. Повратна информација, неформална... Али, нећу о томе. Заиста ми је зазорно да оцјену дословице интерпретирам. За рецензента, и то морам да нагласим, помало обеспокојавајуће: аутор се ни на који начин није огласио. Благими немир и отуд: рецензент се „усудио” да уводних петнаестак страница, зарад бржег „увођења” у нарацијски ток, знатније прочисти, прекуца и понуди их угледном писцу као могуће решење.

Заиста, са временске дистанце не могу да се начудим тој смјелости, чак на граници дрскости, бар тако данас гледам на то, иако је, молим да ми се вјерује на ријеч, све било крајње добронамјерно.

Отада, а минуло је петнаестак година, не напушта ме потајна нелагода, јер, како рекох, не знам како је аутор гледао на све то.

Услиједила су драматична друштвена збивања, рушилачка, која ни-су мимоишла ни нашег писца. Догодило се што се догодило. У великим метежима, многе неважне ствари постале су важније од важних, многи послови остали куси, недовршени, па је такву судбину доживио и рукопис романа „Насиље”, не угледавши свјетлост дана за пишчева живота.

У поновном сусрету са рукописом романа, данас би ми било неупоредиво лакше када бих у рукама имао негдашњу своју рецензију из хиљаду деветсто осамдесет и неке.

Уважени академик Момир Ђуровић, недавно, у телефонском разговору: „Имао сам је у рукама, знам за њу, свакако је негдје међу очевим папирима, ако није у метежима затурена; пронађем ли је, послаћу Вам је”.

Но, ако је и не буде, вјерујем да ћу поновним ишчитавањем моћи да назначим најважније суштине романа и исказем свој став према њима.

У очекивању рукописа, одлучим се да испробам себе: „да на невиђено” покушам да извучем бар нешто из својих сјећања.

Ово што слиједи биљежио сам 27. новембра 2000. године, дан прије но ћу добити рукопис романа, а Вама ако сте добре воље, не преостаје ништа до да, на ријеч, повјерујете овом што хоћу да испричам.

Доминантан утисак, давнашњи:

Трагична друштвена драма; несрећне диобе, идеолошке, политичке, националне, вјерске, свакакве; бурна друштвена таласања, сучељавања и суноврати, почесто са трагичним исходиштима и на макро и, нарочито, на микро плану.

Даље, препознатљиве искључивости и непомирљивости људи једног до бесмисла завађеног народа, а на овим нашим просторима, што сам био упамтио из Ђуровићевог романа „Звезде над планином” („Свјетлост”, Сарајево, 1956), али, непосредније и упечатљивије из личног, дјечачког доживљаја оних несрећних и драматичних година у вријеме Другог свјетског рата. Људи су се, тад непомирљиво и сурово затирали.

Душан Ђуровић је дубоко разумијевао људску драму, свједочио о њој, доживљавао је болно и као човјек и као стваралац, налазио у њој крупне стваралачке подстицаје, којима ће дати маха и који ће наћи одјека и у роману „Насиље”.

Како и сам наслов сугерише, *насиље* се на свим просторима романа јавља у разним појавним облицима: над људима и људским добрима; као снага која разара односе међу људима и народима; у поништавању смислова постојања; у обезврјеђивању хуманитета као књижевног принципа; у пројектовању и наметању животних устројстава туђих нашем човјеку; у приморавању на покорност; у унижавању људског достојанства; у присилним моралним трансформацијама, чак до аморалних конфузија и у каквим све још не појавностима! Насиље свеприсутно, али најчешће у спреси са смрћу, као коначном истином, и у главном јунаку и у његову окружењу.

Све то и још много шта морало је да изазове трагачку радозналост рецензента, а у сагласју с пуним поштовањем за угледног ствараоца какав је био Душан Ђуровић.

Упамтио и ово:

Писац се и у свом књижевном стварању и у свакодневној живој говорној комуникацији служио екавицом.

Ствар слободног избора, зашто не, иако је рођени ијекавац, иако је свој радни вијек провео такође међу ијекавцима.

Прва верзија романа „Насиље” написана такође екавицом.

Добро се сјећам, застанем над том околношћу. Јер, док читам, причини ми се, негдје поткорно, мелодија ијекавице, о чијој сам звуковној пуноћи слушао на студијама од својих професора Александра Берића, Радомира Алексића, Михаила Стевановића, Радосава Бошковића: екавица – економичнија, експресивнија; ијекавица, с музичке стране гледишта, пунија, мелодиознија и на тој основи, на неки начин, надмоћнија. Ваљда, као ијекавац, и упамтио то, за свагда.

Свјесно одређење за екавицу свакако би изискивало разјашњење.

У прилици каква је ова, могуће су само неке назнаке, ипак с дужном пажњом да не промакну произвољности, површна и овлашна објашњења било каквог усмјерења: да је то можда утицај лектире, претежно писане екавицом, последице 1918; да је њоме писац пројектовао своју припадност српском националном бићу (што и не би било могуће доводити у сумњу); да је писцу морала бити блиска Његошева идеја о заједништву из његова *Поздрава роду из Беча 1847.*:

„Липо, љепо, лепо и лијепо,
било, бјело, бело и бијело –
листићи су једнога корјена,
у пупољ се један одњихали.”

Је ли се, у поновном ишчитавању роману, потврдило оно о звуку ијекавице, за коју ми се чинило да извире из ријечи, синтагми, реченица; из ситуационих обрта, начина промишљања, из спонтаних резона, дубинског понирања у саму срж живота, из судбинског одређења да се трпи и пати из окамењених израза; идиома, особених значењских спојева, с архаичном патином на себи, отпорном и према времену и према говорним помодностима?

Заиста, јесте: од свукуд замамна мелодија ијекавице.

Ослушнимо:

У кам ударило; у зли час; а, пуст остао; слободно се не бој урока; брњица на уста; скројићемо ми њима доламу; Бог ти бољу памет дао; здраво је носио (тамо некакво знамење), иако мислим да си ти борац од невоље; нек ти је слава и милост, свети; ђустек – ђустеци; фцуцмути; манитови; изјелице и аламаковићи; осталичина; узмидух; гуштерати (глагол који је својом неочекиваношћу изазвао узвичник, а у прелије-

пој слици: „Зета у благим завојима гуштера кроз равницу”); па даље, царакнути, чкркати се, мањкати, зајаохтати, заглавити итд.

Ето, ту негдје, у том спонтаном, самом од себе, пишчевом стваралачком односу према језику, морао се десити онај трен кад је рецензент помислио да би, можда, ваљало указати аутору на ту околност, уз ризик да буде подвргнут сумњи, оповргавању, па и одбацивању. Јер, морало се рачунати и са суревњивошћу писца, осјећањем које, вјерујем, познају сви који се стваралаштвом баве.

Душан Ђуровић, то је знано, и као професор и као писац односио се према језику као „најсуштаственијој и најсуптилнијој супстанци самобитности једног народа”. У импозантној стваралачкој пракси посвећивао му је озбиљну пажњу, посебно његовој чистоти, осјећајући да српски језик, испотиха а упорно, а почесто и агресивно, угрожавају туђински насртаји, упркос изражајнијим моћима овог језика.

Не знам да ли је наш писац могао знати нешто што звучи као анегдота, а зналци кажу: истина је!

На Београдском универзитету, негдје уочи Другог свјетског рата, двије угледне катедре, српска и енглеска, испробавале изражајне моћи двају језика: једног који је у својој агресивности поклопио огроман дио земаљског шара и другог који покрива мален простор, једва видљив на мапи.

Англисти – србистима, задатак: да Шекспиров стих од седам ријечи преведу са онолико колико је потребно да се сачува вјеродостојност Шекспирова израза, ритмичност стиха и слично.

Овима је то пошло за руком са шест ријечи.

Онда, србисти англистима: да преведу стих од четири ријечи из народне „Гором језде кићени сватови”, која се, иначе, пјева, широко, распјевано, како својим разуђеним значењем и сугерише глагол *јездити*.

Слика, само по себи, упечатљива: кићени сватови на коњима. А они, не каскају, не галопирају; они – језде! Понад шума и гора, можете ли то да замислите!

Јесу и англисти превели, али су се жестоко помучили: било им је потребно четрдесет осам ријечи!

Е, сад, ту смо гдје смо, са сазнањима о далекој утемељености српског језика, на којима почива српска књижевност од давнашњих до наших времена.

У свом развојном путу, српски језик се вишеструко богатио, нормативно, лексички, синтаксички, о чему би поузданије могли историчари језика. Међутим, у својој несумњиво узлазној развојној линији, српски језик је трпио и драстичне разграђујуће насртаје. Отимали су нам га, раскубали, преузимали, присвајали, и то у крупним залагајима! Чак му калемили и друга и друкчија имена.

У вријеме привидно прегријане атмосфере тзв. братства и јединства, па док је била на снази законска одредба о службеном језику (Новосадски

договор), на хрватском говорном подручју није се могло чути ништа до хрватски и само хрватски језик, ни помена бар о српскохрватском!

Детаљ:

Познати хрватски лингвиста Иво Франгеш, у вријеме Другог свјетског рата, не знам због каквих околности, дјетињство је проводио у Драгачеву, уживајући гостопримство Драгачеваца. Много касније, као оформљен „знанственик”, рећи ће:

„Најчистији хрватски језик говори се у Драгаћеву, у залеђу Ђаћка”.

И то, у брк, рођеном Драгачевцу, проф. др Милији Николићу, писцу многобројних уџбеника из којих маленчад учи српски језик, па и у Црној Гори, уз коауторство проф. Момира Секулића.

Ове и сличне ствари, као идеја о засебности тзв. бошњачког језика, а у новије вријеме и црногорског, уз она зачуђујућа етимолошка везивања појма *српски* за алатку срп или некакав топоним у забитим брдима, а све као диференцијални знак у односу на српски језик, могле би да нађу мјесто у *обесјамећеној лингвистици*, о чему је, научнички валидно, писао проф. др Драгољуб Петровић у *Гласнику Одјељења умјетности ЦАНУ*, бр. 15, 1996, стр. 161–178. За ову прилику, ипак је неважан повод за Петровићев полемички одзив.

Нашто, онда, дигресија? Управо да бисмо са више поузданости могли да проникнемо у Ђуровићев стваралачки однос према језику.

Основни утисак: висока пишчева одговорност; стална брига да се очува чистота језика како би се остварила, у едукативном смислу сврсисходне, комуникације читалачке публике и Ђуровићевог књижевног дјела, а у складу са узусима нормативне граматике.

Одличан зналац језика, Ђуровић је морао да понесе у живот и неке особености локалних говора, па, дакле, и уско завичајног. Али, колико ми је познато, у његовим дјелима нећемо наћи, па тако ни у роману „Насиље”, суштински облик инфинитива, на примјер: па познати „црногорски” акузатив у функцији локатива, или помућене сугласнике, у ствари африката – сј (с̑) и зј (з̑) – (с̑екира, с̑едник, из̑елица и сл.), за које се данас смишљају посебне графеме као диференцијални знак у односу на српски језик!

Локализама о којима је ријеч нема чак ни у монолозима и дијалозима, гдје би се и дали разумјети, али опет само као диференцијални знак у грађењу и индивидуацији књижевних ликова. Чист књижевни језик, дакле!

У роману „Насиље” аутор се определио за приповиједање у првом лицу, препуштајући нарацијски ток, своју реч-ријеч, главном јунаку романа, човјеку из народа коме је ијекавица природни дар.

Сад, намеће се питање: чије је, ауторово или чије друго, „превођење” екавице и ијекавицу?

То треба истражити ако се хоће, а хоће, потпуна истина о Душану Ђуровићу, значајном писцу и маркантном човјеку; ако се хоће, а хоће,

треба и мора да му се одреди значајно мјесто у историји наше литературе и наше културе, какво наш писац несумњиво заслужује.

Објасни ли се то и остане ли се при ијекавици, а нема разлога да тако не буде, ето посла на претек за одговорног лектора кад роман буде припреман за објављивање.

На мети ће се наћи неки пасажии испразног резонерства, уз оштре резове; па елиминација неких сувишних реченица које садрже непотребна додатна објашњења (елемент некритичне епске распричаности). При том, минимум захтјева који би се лекторима морали испоставити: добро познавање и књижевног језика и локалног говора; осјећај за акценатску природу и дужине, нарочито за рефлекс старог јата (кратког и дугог), и у ријечима старијег поријекла и у новијима, у којима се дужине одређује аналогичном, с посебном пажњом да се у неким ријечима не омакне рефлекс кратког јата тамо гдје је мјесто дугом (појава карактеристична за хрватску јекавицу).

Све то и још штошта, посао за лектора, на шта указују и два поглавља (друго и седмо), објављена у *Гласнику Одјељења умјетности ЦА-НУ*, бр. 15, 1996, стр. 49–84. Не, неће посао бити тежак, али неопходан, свакако.

А сад, без ширих образлагања, о неким суштинама романа „Насиље”, о умјетничким достигнућима која овај роман препоручују за објављивање што је могуће прије, поготово ако се помишља, а требало би, с обзиром на потпуну довршеност стварања, на објављивање критичког издања *Сабраних дјела*, која овај писац одавно заслужује.

Док у роману „Питома Лоза”, на примјер, писац причу о људским односима и патњама гради на контрасту милозвучности имена и животне збиље, у „Насиљу” она је на фону звуковне опорости и назива романа и имена села Љути Брус, родног мјеста главног јунака Петка Међедовића. Само неколико заиста импресивних слика, као илустрација:

„У селу и око њега квргави, крастави и оштри камен, камене главе и брегови, разбацане вртаче и долови”. И кућа која се „стисла као корњача под самом шумом”. Ту, „рођење је казна, живот варка, а смрт истина; к томе, „бол као садржај живота”. А сведена ријеч сиромаштва, „с руком на празну стомаку”, „осиромашило се, отанчало”; тај привидно неутралан средњи род у приповједачком перфекту, непорецива истина која угрожава опстанак човјеков, с присуством бола, до непребола. Но, упркос свему, рећи ће јунак романа, „ништа теже но бацити камен за собом и поћи куд било из Љутог Бруса”.

Писац показује право мајсторство у портретисању људског зла у апокалиптичним сликама: „Човјек иде, а мртав је. Жена иде, а мртва је. Дијете се полако креће, а и оно мртво. Сви су кост и кожа”. Суровом планином харају олујни вјетрови, нагонећи чак да „снијег бјежи уз планину” упркос човјековој вјери да је „планина створена за богове” и да „њихов Бог живи тамо негдје у планини гдје се додирују с

небом и облацима”. Халуцинантна стања, изникла из оваквих слика, погодна за увјерљива психолошка сјенчења ликова, у чему писац показује високо умијеће.

У животу људи, увијек присутан национални стожер Ловћен и све-времено његово знамење Његош. Поглед к њима – тражење толико неопходне потпоре. Оно, јесте, промишљања су то припроста човјека из народа, али ћемо ту наћи и дискретну пројекцију пишчева става о обезглављену Свете Планине, изневјеравању Његошеве завјетне ријечи, у вријеме кад су, вољом политичких моћника, Мештровићеве колоне навјестиле сумрак Ловћена. Но, о томе ће, вјероватно, поузданије људи који о тадашњем Ђуровићевом ангажману знају то „из прве руке”.

У овом роману наићи ћемо и на неке сегменте са социолошког, философског и иторијског становишта. Међуconfесионалне супротности, на примјер; привидно примирене, потајно наостријешене, за које се не зна кад се могу разбуктати, на што указују историјска искуства, а и пријетећи токови збивања, савремени. У Ђуровићевом роману то није тако драстично као у Андрићевој причи „Писмо из 1920”, на примјер, али да га има, има га. Два, као у крокију, противстављена лика: католички поп Чардаш с његовим језуитским моралом, на једној, и православац, сеоски поп Никола, сјенчен друкчијим бојама на другој страни. У њиховом портретисању, није у питању црно-бијела формула. Значења су дубља. У схватању гријеха, нарочито. Суптилна тумачења ових различности налазимо у темељној студији др Тодора Баковића „Депресивни оптимизам хришћанства”. Дабоме, Ђуровић није могао знати са овог извора назначена научничка промишљања, али их је стваралачком интуицијом наслутио и овим сегментом обогатио садржајне токове и значењске вриједности своје књиге.

У грађењу лика свог главног јунака Петка Међедовића, писац је, проводећи га кроз многе животне тјеснаце, остао досљедан ставу: да причајући своју животну причу, у многобројним суочењима са самим собом, сам јунак и поступком, искаже своју људску суштину, врлине и мане, распетост између двију строго поларизованих страна, припадање час једној, час другој, заштићен колико-толико рационалним лукавством човјека чија је главна „ратничка вјештина” *кукавичлук*; не суштински, већ срачунати, на путу ка могућој луци спаса у окриљу своје породице, која је мјера свих вриједности. Живот пун заврзлама и опасности, измориле Ђуровићевог јунака, и ево га приклоњеног коначности. У предсмртним визијама, он „чује(м) живот, али га не види(м)”.

„Дошао је крај. Сада је све прошлост и све ништа. Јесам ли ја живио својим животом или животом неког другог, јесам ли ја био ја или неко други?... Разбијеност, располућеност људског бића, стравична.

Судбина, каквих буде, по присили живота, и ту и другдје.

А да се све то даде наслути и видјети, припомаже бол који „има очи које радост никад нема”.

Ту је и крај узбудљивој причи, о којој ће се тек чути.

На крају, поновна, лична запитаност: није ли Ђуровићева ијекавица у роману „Насиље” манифестни пишчев повратак завичају?

Реторичко питање, дабоме. Јер, ма колико физички бивао одсутан, Душан Ђуровић се никад није одвајао од завичаја, од најбољих и најразумљенијих његових суштина, тако богато исказаних и виђених у маркантној људској и стваралачкој појави нашег поштованог и драгог писца.

Velizar Bošković

NOVEL *VIOLENCE*, FROM THE LEGACY OF DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

After the death of writer Dušan Đurović, the novel „Violence” was in a form of manuscript. So far, only two chapters were published (the second and the seventh ones) in *Bulletin of Art Department of Montenegrin Academy of Sciences and Arts*, issue 15, 1996, pp. 49–84, Podgorica.

The novel about the tragic events in Montenegro during the Second World War; about the polarization of divided parties; about divisions, ideological, political, national, religious; about the conflicts of one *ad absurdum* divided nation, with most frequently tragic outcome both for a human individually and for the nation as a whole.

Omnipresent *violence*, in various forms of appearance, but most frequently coupled with death as a „final truth”.

The writer demonstrates a high skill, even mastery, not only in portraying of his literary figures, but also in portraying of life phenomena and, by them, in portraying the epoch, mainly denoted by hopelessness and war maelstroms of the Second World War.

All this, with high artistic reaches, recommends this novel for publishing, especially if there are thoughts, as there should be, about publishing of a critical edition of Collected Works of Dušan Đurović; this famous writer deserved this long time ago, bearing in mind the final form of his creativity.